

Pasaulis vėl staugiant vilkams. Divizija, atgimstanti Lietuvos kariuomenėje

Doc. dr. Vytautas Jokubauskas
*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas,
Lietuvos kariuomenės istorinės atminties
ir simbolikos komisijos narys*

Karas – tai organizuota, sankcionuota, kolektyvinė, smurtinė, ginkluota veikla siekiant įveikti, pavergti ar paveikti priešininką, kuris varžo galimybes pasiekti norimus tikslus. Naujaisiais laikais karas – monopolinė valstybių veikla, nors išlaikyti tokį ilgalaikį monopolį sudėtinga. Karų tikslų būta ir esama įvairių, kai kada jie akivaizdūs, bet dažniausiai – tik menami. Tuos tikslus, kaip ir patį karą bei nuožmiausią esminį momentą – mūšį, dengia „karo rūkas“. Tačiau visų tikslų vardiklis vienas – ištekliai. Jie gali būti materialūs arba simboliniai, kuriantys realią galią ar tik baimės jausmą. Tas baimės jausmas, kaip karo tikslas, gali būti iliustruojamas metafora, paremta gamtos mokslais, tyrinėjančiais ekosistemas, buveines ir jų pagrindines rūšis. Paprasčiau kalbant, girioje žolėdžiai: stumbrai, briedžiai, elniai, stirnos ir kiti, jaučiasi kitaip, jei joje yra vilkų gauja, kuri, sutelkusi pastangas, gali įveikti ir girių valdovą – stumbrą. Nelikus vilkų, baimės veiksnys girioje išnyksta. Žolėdžiai ramiai dauginasi, kol galiausiai nusiaubia girią. Vilkų gauja girioje yra problema ir visaėdžiam lokiui. Nors vilkai mirtino egzistencinio pavojaus jam nekelia, vienišiu sunku apsiginti nuo kartu veikiančių vilkų, kurie kuria lokiui kasdienę konkurencijos dėl išteklių ir egzistavimo teritorijoje realybę. Pateikta metafora yra daugiaplanė ir interpretuotina, bet ji iliustratyviai nusako

šiuos dalykus: a) karo veiksnio, kaip eventualybės, bet nebūtinai realybės, svarbą tarptautiniuose santykiuose, b) išteklių¹, kaip karo tikslo, sampratos pločio bei gylio beribiškumą, c) kolektyviai veikiančių subjektų pranašumą ir vietą pasaulio tvarkoje. Būtų patogu manyti, kad karas yra tik toks, kaip įvardijo Carlas von Clausewitzas: „Karas yra politikos tęstinumas kitomis priemonėmis“ [3]. Tačiau, laikantis šios doktrinos, daug organizuoto, sankcionuoto, kolektyvinio smurto, pasireiškiančio ginkluota kova, liktų už šios karo sampratos, o jei veikia nepolitinis subjektas arba jei nėra jokių politinių tikslų – tik grobis, kaip ištekliai domina kovotojus, kurie neatstovauja jokiai legitimiai valdžiai. Karas, kaip ir pasaulis, yra daug sudėtingesnis, nei daugeliui gali atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Tad išlieka aktualūs 1922 m. Lietuvos kariuomenės (toliau – LK) Generalinio štabo viršininko generolo Leono Radus-Zenkavičiaus žodžiai: „Pasaulis priklausė, priklauso ir priklausys tvirtiesiems. Jėga – tai ta pagrindinė svirtis, kuri nustato kol kas atskirų žmonių dalių santykius. Tautos gimsta, kovoja, žlunga arba tarpsta“ [35]. Karo fenomenas išlieka žmonijos būties realybe. Į tai yra priverstos reaguoti ir Lietuvos valstybės institucijos bei visuomenė.

Apie naujo lygio karinio junginio – divizijos formavimą Lietuvoje diskutuojama jau kelerius metus. Grėsmių nacionaliniam saugumui įvairovė, trumpi įgyvendinimo terminai bei kaštai divizijos formavimo procesą iškelia į viešojo bei politinio diskurso prioritetų sąrašo viršų. 2024 m. lapkritį Prezidentas Gitanas Nausėda teigė: „Turime atsakyti į klausimą, jeigu negebame pagal dabartines išlaidas įgyvendinti nacionalinės divizijos laiku, kiek pinigų mums reikia, kad tai būtų padaryta 2030 m., taip, kaip norėjome? Yra skirtingi skaičiavimai, <...> gavome informaciją iš Krašto apsaugos ministerijos – apie 12 mlrd. eurų, bet tai yra 10–14 mlrd. eurų“ [7]. Prezidentas naujai Krašto apsaugos ministerijos vadovybei suformulavo prioritetus, vienas iš jų – „išvystyti kariuomenės diviziją

¹ Tokie šiais laikais strateginiai ištekliai, kaip nafta ar dujos, prieš šimtus metų buvo beverčiai, o daugeliui toks elementarus išteklius, kaip geriamasis vanduo, ateityje gali būti daug svarbesnis nei dujų telkinys, nes yra bazinių poreikių piramidės apačioje.

iki 2030 metų“ [14]. Konstatuotina, kad „divizija – tai junginys, kurį galima panaudoti norimiems aukštesniojo vado tikslams ir apskritai kariuomenės numatytam efektyviam tikslui pasiekti“ [9]. LK vado gen. Raimundo Vaikšnorio teigimu, LK divizijos užuomazgos jau yra, ir, vertinant formaliai, Sausumos pajėgos turi daugumą divizijai būtinų elementų [53]. Taigi atkuriamos divizijos formavimo procesą paspartins jau turimi LK pajėgumai. Atsižvelgiant į problemos aktualumą, šiame straipsnyje bus plačiau pristatyta divizijos istorija, jos pokyčiai bei Lietuvos patirtis XVII–XVIII a. ir tarpukariu.

Divizijos genezė

XVIII a. Europoje nuolat vyko vadinamieji „kabinetiniai karai“², kurių aktyvus dalyvis buvo maršalas Moritzas von Sachsenas, Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Augusto II Stipriojo (iš Saksonijos Vėtinų dinastijos) nesantuokinis, bet pripažintas sūnus. 1757 m. buvo išleistas bene žymiausias XVIII a. veikalas apie karo meną Moritzo von Sachseno „Mes Rêveries“. Jame Prancūzijos maršalas išdėstė aplenkusias laiką idėjas, remdamasis klasikiniu romėnų karybos veikalu – Vegecijaus (*Flavius Vegetius Renatus*) „Trumpas karybos pagrindų išdėstymas“ („*Epitoma rei militaris*“), kuris Vakarų pasaulyje daugiau nei tūkstantį metų buvo parankine knyga besidomintiems karyba. Romėnų legioną Moritzas von Sachsenas laikė tobula karine struktūra: jis buvo padalintas į 10 kohortų, šios kiekviena – į 6 centurias, kuriose po 80 karių. Skirtingais periodais legiono dydis kito. Moritzas von Sachsenas siūlė kariuomenę formuoti legionų pagrindu, kiekviename jų sujungiant po 4 pulkus, o kiekviename pulke – po 4 centurias. Kiekviena centurija turėjo būti padalinta į dvi dalis: viena – kavalerijos, vadinama eskadronu, kita – pėstininkų, vadinama batalionu. Eskadronus ir batalio-

² **Kabinetiniai karai** – karai, vykę Europoje ir jos šalių kolonijose nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. antrosios pusės. Jiems būdingas lokalumas, permanentiškumas, išteklių ir tikslų ribotumas, tuo laikotarpiu pereinama nuo samdinių kariuomenių prie nuolatinių pajėgų. Terminas „kabinetinis karas“ kilęs iš vok. *Kabinettskriege* (angl. *Cabinet Wars*) ir sietinas su nuolat strigusiu kariuomenių aprūpinimu, dėl to kariai plėšdavo civilius. Plačiau žr. [37].

nus turėjo sudaryti po 10 kuopų³, kuriose – po 15 eilinių karių, po vieną seržantą bei kapralą. Buvo siūloma, kad kiekvienoje kuopoje taikos metu būtų tik po kelis karius, o karo atveju padalinys būtų papildomas. Taip karo metu reguliarųjį legioną papildytų 1 600 karių [42]. XVIII a. pradžioje pagrindinis pėstininkų kovos vienetas buvo kuopa, o kelios kuopos sudarė batalioną (apie 500–600 karių). Keli batalionai sudarė pėstininkų pulką (regimentą). Mūšio metu batalionai rikiuodavosi 4 eilėmis ir kiek daugiau nei 100 metrų. Kavalerijos pagrindinis vienetas buvo eskadronas, keli eskadronai sudarė pulką [49].

Maršalas įvedė nuolatinę penkių pakopų karinę struktūrą ir sujungė kelias kariuomenės rūšis: pėstininkus, kavaleriją, artileriją, inžinierius. Ši penkių pakopų sistema kiek kitokiais pavadinimais įsitvirtino naujųjų laikų karyboje: būrys, kuopa, batalionas, pulkas, divizija. Anot Martino van Creveldo, svarbiausias maršalo indėlis buvo minėta legiono koncepcija, kuria jis pralenkė laikmetį, suformuluodamas ją tuo metu, kai dar nebuvo integruotų ir visas kariuomenės rūšis apimančių pastovių junginių. XVIII a. viduryje didžiausias vienetas tebebuvo pulkas, o Moritzas von Sachsenas į taikos ir karo metu veikiančių junginių sujungė pėstininkus ir kavaleriją, kiekvienam pulkui priskirdamas po 4 raitelių eskadronus, po du 12 svarų artilerijos pabūklus, nuolatinį štabą, ryšių, transporto ir kitus paramos vienetus. Naujoji karinė struktūra turėjo būti labai mobili ir palengvinti karinių pajėgų valdymą, nes tuo laikotarpiu manevravimas, t. y. kolonų judėjimas, žygiavimas mūšio lauke, buvo karo meno sudedamoji dalis, gal net ir esminė sąlyga norint pasiekti pergalę. Moritzo von Sachseno išdėstyta legiono idėja savotiškai kritikavo kito prancūzų maršalo Jacques-François de Chastenet de Puységur idėjas, išdėstytas veikalė „l'Art de la guerre“. Šis prancūzų maršalas, sekdamas kito karo vado ir karybos teoretiko imperijos generolo feldmaršalo Raimondo Montecuccolio idėjomis, laikėsi nuomonės, kad *ordre de bataille* yra karo meno esmė [4]. XVIII a. laikytasi nuomonės, kad vienas karo vadas mūšio

³ Atsižvelgiant į karių skaičių ir į tai, kad padalinyje buvo du puskarininkiai – seržantas ir kapralas, tai buvo labiau būrio atitikmuo.

lauke gali vadovauti iki 50 tūkst. karių. Tuo metu Moritzas von Sachsenas laikėsi nuomonės, kad vienas generolas mūšyje gali vadovauti ne daugiau kaip 40 tūkst. karių. Kitų nuomone, tik esant iki 70 tūkst. karių buvo galima užtikrinti pajėgų mobilumą [29].

Dar svarbesnis Moritzo von Sachseno teiginys, kad jei legiono vadas suvoks savo junginio užduotį ir žinos, ką turi padaryti, toks junginys labai pasitarnaus. Vyriausiajam karo vadui tereikia užduotį skirti kuriam nors viskuo aprūpintam iš skirtingų kariuomenės rūšių suformuotam legionui. Be to, maršalas akcentuoja *esprit de corps*, kaip karinės galios ir karių motyvacijos pagrindo, svarbą. Moritzas von Sachsenas rašė, kad prancūzų pulkai sėkmingai kovėsi dėl šio paminėto moralinio aspekto. Legionas turėjo tapti savotiška karių tėvyne, o tokio karinio junginio pasiekimai bei žygdarbiai ateityje turėjo įkvėpti karius naujoms nepamirštamoms pergalėms [42]. Taigi, remiantis Antikos karybos veikalu bei to laikmečio karybos aktualijomis, galima teigti, kad XVIII a. viduryje, karo teatrose įsitvirtino naujas junginys – divizija. Kariuomenės struktūra, kai pajėgos suskirstomos į mažesnius vienetus, – ne naujiena, tačiau esminis aspektas yra skirtingų kariuomenės rūšių vienetus jungianti struktūra kaip nuolatinė kariuomenės sudedamoji dalis.

Moritzo von Sachseno legionas karyboje įsitvirtino divizijos pavaldumu tuoj po jo mirties, pirmiausia Septynerių metų kare (1756–1763 m.), ir išliko karinės struktūros pagrindu junginių lygiu iki pat XXI amžiaus. Nuolatinės struktūros formavimas atvėrė galimybę formuoti junginių *esprit de corps*, pastovumas taikos ir karo metu leidžia formuoti karinio vieneto kolektyvinei tapatybei, nes iki tol karyboje siekta pajėgas sujungti mūšiui pagal poreikį. Netgi Gustavo Adolfo inovacija – brigada buvo ne nuolatinis taikos ir karo meto junginys, bet laikinas labai konkrečiai užduočiai formuojamas vienetas. Be to, XVIII a. buvo išspręstos gausių pajėgų valdymo ir skirtingų kariuomenės rūšių sąveikos bei sinergijos užtikrinimo problemos.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kariuomenės divizija, kaip laikina formuotė, minima nuo XVII a., kai kariuomenė laikinai padalinta į dvi divizijas – dešiniojo ir kairiojo

sparnų. Istoriko Vidmanto Airini teigimu, XVII a. antrojoje pusėje „LDK kariuomenę sudarę dešinysis ir kairysis sparnai šaltiniuose ir mokslinėje literatūroje taip pat vadinami ir divizijomis. Dešiniojo ir kairiojo sparno (lenk. *Skrzydło*, tai flange išrikiuota kariuomenės dalis) divizijomis įprasta vadinti didžiojo etmono ir lauko etmono bei kai kuriais atvejais skiriamo regimentoriaus vadovaujamus junginius. Nuo 1656 m. Lietuvos didžiojo etmono Povilo Sapiegos vadovaujamas dešinysis LDK kariuomenės sparnas buvo vadinamas Sapiegos divizija (lenk. *Dywizja Sapieżyńska*), o Žemaitijoje suformuotas ir sukomplektuotas Lietuvos lauko etmono Vincento Korvino Gosievskio vadovaujamas kairysis sparnas – Žemaitijos divizija (lenk. *Dywizja Żmudzka*)“ [1, 24]. Toks dalinimas į dvi divizijas įvestas Abiejų Tautų Respublikos valdovo Jono Kazimiero Vazos nurodymu [28]. Savalaikiuose šaltiniuose – XVII a. prisiminimuose, parašytuose dienoraščio forma 1683 arba 1688 m. lenkų kalba [1], vartojamas terminas *dywizyją* [43], kilęs iš lot. *divisio* – liet. (*pa-*)*dalinimas*. Šis terminas pirmine prasme neturi aiškios karinio termino konotacijos, bet nusako LDK kariuomenės XVII a. praktiką – tradiciškai kariuomenės padalijimą tarp didžiojo ir lauko etmonų, į dešinią bei kairią sparnus. XVII a. antrojoje pusėje LDK kariuomenėje terminas „sparnas“ buvo įgavęs laikino karinio junginio sampratą, bet neabejotinai kildintinas iš vietos mūšio rikiuotėje, kur stovėdavo sujungtos didžiojo ir lauko etmonų pajėgos. Kiti karinių vienetų pavadinimai taip pat funkcinės kilmės: *batalionas* (kaip pagrindinis kautynių vienetas) – iš it. *battaglia* (liet. *mūšis*) (plg. lot. *battua* – liet. *mūšis*; *kautis*); *regimentas* (pulkas) iš lot. *regimen* (liet. *valdžia*). Batalionas reiškė kovimąsi mūšyje, o regimentas – žygiavimą susibūrus į kautynes paskui vadą. *Kompanija* kilo iš lotyniško prielinksnio *cum* (liet. *su*) ir daiktavardžio *panis* (liet. *duona*) – reikštų tuos, su kuriais daliniesi duoną. Funkciškai atitinka lietuvišką terminą „kuopa“.

Šiaurės karo metu, 1711 m., buvo dvi LDK divizijos: Lietuvos didžiojo etmono Liudviko Pociejaus ir Lietuvos lauko etmono Stanislovo Denhofo [50]. LDK XVIII a. pradžioje būta inertiškumo kuriant karinę struktūrą, europiniai pokyčiai ignoruoti. Kariuome-

nė ir toliau liko gana maža, o jos organizacija – gana egzotinė – vyravo tautinis ir svetimšalių autoramentai. Tautinį autoramentą sudarė vėliavos: 6 husarų, 26 petihorų ir 20 lengvosios – kazokų ir totorių (iš jų kilo ulonai), iš viso 1 700–1 800 karių 52 vėliavose (jų dydžio vidurkis – 33–35 kariai). Svetimšalių autoramentą sudarė 4 dragūnų bei 3 pėstininkų regimentai (pulkai) ir artilerijos freikompanija (komanda), iš viso 2 130–2 260 karių [38]. 1717 m. Nebylijame Seime buvo nustatyta, kad LDK kariuomenėje bus 6 000 karių: 400 husarų, 1 200 petihorų, 700 kazokų ir totorių, 1 500 dragūnų ir 2 300 pėstininkų [6].

1775 m. LDK kariuomenėje buvo panaikinti autoramentai ir vietoj jų suformuotos dvi nuolatinės taikos meto divizijos, vadovaujamos generolų leitenantų [38]. Divizijos įkurtos 1775 m. balandžio 11–12 d. Seime patvirtinus etatus, bet faktiškai jų formavimas, senuosius dalinius transformuojant į naują struktūrą, prasidėjo 1777 metais [40]. Pirmoji divizija buvo pagrindinė, o antroji – rezervinė. Istorikas Arvydas Pociūnas teigia, kad Pirmąją diviziją sudarė 1-asis, 3-iasis, 4-asis, 6-asis ir 7-asis pėstininkų regimentai (pulkai) – per 4 000 karių, ir dar apie 4 000 karių kavalerijos vienetuose: 1-ame, 2-ame, 3-iame ir 5-ame priešakinės sargybos pulkuose bei 1-oje ir 3-ioje tautinės kavalerijos brigadose (žr. komentarus po 1 schema, paaiškinančius šių vienetų išskirtinumą), priskirtose I divizijai [5]. A. Pociūnas išskiria žinomus divizijos vadus: Adomą Čartoriskį, Mykolą Grabovskį, Juozapą Judickį, Mykolą Zabelį [33]. Kitas karo istorikas Valdas Rakutis patikslina I divizijos vadų sąrašą: pirmuoju šios divizijos vadu buvo paskirtas Janas Aleksandras Fitinhofas (*Vietinhoff*), bet jis greitai mirė; 1777 m. divizijos vadu buvo paskirtas kunigaikštis A. Čartoriskis, o nuo 1783 m. divizijai pradėjo vadovauti generolai – pirmiausia M. Grabovskis, o po kelių mėnesių – J. Judickis [36, 51]. LDK teritoriniu principu [52] komplektuojamą diviziją sudarė pėstininkų ir kavalerijos brigados, divizijoms vadovavo generolai leitenantai, o brigadoms – generolai majorai [39].

XVIII a. tik artilerija liko neįtraukta į divizijų sudėtį. Pirmoji divizija aktyviai kariavo 1792 m. kare su Rusija bei 1794 m. Tado

Kosciuškos sukilime [56]. XIX a. Lietuvos istorijoje ryškūs trys kariniai epizodai: 1812 m. Prancūzijos Didžiosios armijos nesėkmingas žygis į Rusiją, kai buvo formuojami kariniai vienetai Lietuvoje, ir 1830–1831 m. bei 1863–1864 m. sukilimai. Anot istoriko Virgilijaus Pugačiausko, „Napoleonas ketino po lietuvių dalinių reorganizacijos kartu su lenkų pulkais suformuoti diviziją ir dislokuoti ją prie Poznanės, tačiau pritrūko laiko, o ir patys pulkai tam buvo nepasiruošę“ [34]. Sukilimo metu, 1863 m. pabaigoje, Tautinė vyriausybė buvo numačiusi reorganizuoti sukilėlių pajėgas, suskirstydama jas į korpusus, divizijas, pulkus bei batalionus, tačiau tai nebuvo padaryta [34].

Divizija Lietuvos kariuomenėje tarpukariu

Naujos galimybės lietuvių tautai atsivėrė po Pirmojo pasaulinio karo, kai žlugo imperinė Vidurio ir Rytų Europos sistema. 1914 m. dauguma Europos valstybių savo kariuomenių pajėgas suskirstė į divizijas, kuriose buvo po 2 brigadas ir 4 pulkus (brigadoje – 2 pulkai). Iš esmės tai labai artima Moritzo von Sachseno legiono idėjai. Tačiau per Pirmąjį pasaulinį karą karyboje įvyko daug pokyčių, ryškiausi jų – karo aviacijos bei tankų atsiradimas, dominavimo ore ir mechanizuoto karo teorijų iškilimas. Transformavosi ir divizijos: dauguma kariuomenių perėjo prie trijų pulkų ir atsisakė tarpinės grandies – brigadų. Vyravo nuomonė, kad brigados pagal ugnies galią yra per silpni junginiai.

1918 m. atkurta Lietuvos valstybė kiek delsdama ėmėsi formuoti karines pajėgas. Jau pirmuose kariuomenės kūrimo projektuose rasime siūlymą formuoti divizijas. 1918 m. sausį „Lietuvių Karininkų Sąjungos Centralinis Pildomasis Komitetas galutinai nutarė formuoti visą diviziją lietuvių pėstininkų, pulką raitelių, dalis artilerijos ir kitų rūšių kariuomenės (iš viso apie 20 000–25 000)“, – rašė karininkas Kazys Škirpa ir Lietuvos Tarybai 1918 m. balandžio 25 d. siūlė, kad LK turėtų sudaryti 1–2 pėstininkų divizijos, pora kavalerijos pulkų ir pagal galimybes artilerija [45]. Tai, matyt, natūralu, nes LK pagrindas buvo karininkai – Pirmojo pasaulinio

karo veteranai. Žinoma, dauguma jų puikiai praktiškai išmanė, kaip mūšyje vadovauti būriui, kuopai ir batalionui, bet stokojo vadovavimo stambesniems vienetams patirties. Vis dėlto brigadų ir divizijų neatsisakyta. „Pradėjus kovą su bolševikais, [LK] buvo sudarytos dvi brigados. <...> Kai atskiri batalionai išsiplėtė į pulkus, brigados virto divizijomis“ [10].

1919 m. liepos 18 d. kariuomenės vado karininko Silvestro Žukausko sprendimu LK buvo padalinta į dvi brigadas: I brigadą ir II brigadą. Vadovauti I brigadai paskirtas karininkas Pranas Liatukas. Šią brigadą sudarė Pirmasis bei Trečiasis pėstininkų pulkai ir Kauno (vėliau Septintasis pėstininkų pulkas), Ukmergės (vėliau Aštuntasis pėstininkų pulkas) ir Vilniaus (vėliau 5-asis pėstininkų batalionas) batalionai. 1919 m. rugsėjį brigadoje tarnavo 104 karininkai, 5 gydytojai, 17 karo valdininkų, karo kapelionas ir 3 673 kareiviai. Brigada turėjo 622 arklius, 61 kulkosvaidį, 3 563 šautuvus, 128 revolverius, 3 230 granatų, 239 tūkst. šovinių, 72 telefono aparatus, 9 lauko virtuves, 129 vežimus, 6 motociklus. Brigados sudėtis kito, ir 1920 m. sausį ją sudarė Pirmasis, Ketvirtasis, Septintasis pėstininkų pulkai, Ukmergės, Širvintų ir Alytaus komendantūros bei Pirmojo kavalerijos pulko 2-asis eskadronas ir artilerijos dvi baterijos – 3-ioji bei 5-oji. 1920 m. vasario mėnesį brigada buvo reorganizuota į I diviziją [25].

Divizijai nuo 1920 m. priskirti vienetai aktyviai dalyvavo Nepriklausomybės kare, kovose su raudonarmiečiais ir bermontininkais. 1920 m. vasarą I divizijai buvo patikėta žygiuoti į atgaunamą Vilnių. Divizijos štabas ir jos vienetai užėmė Vilnių, vėliau dalyvavo kovose Suvalkų rajone. Gen. Liucjano Želigovskio pajėgoms užėmus Vilnių ir skverbiantis gilyn į Lietuvą, divizija kartu su kitais LK vienetais sustabdė priešą prie Širvintų ir Giedraičių (ypač pasižymėjo Septintasis pėstininkų Žemaičių kunigaikščio Butegeidžio pulkas, tuo metu buvęs I divizijos sudėtyje). 1920 m. pabaigoje I divizijoje, kurią sudarė trys pėstininkų pulkai, buvo 6 874 asmenys: 148 karininkai, 25 karo valdininkai, 12 gydytojų, 3 kunigai, 15 laisvai samdomų tarnautojų ir 6 671 karys [25]. 1920 m. rudens divizija aktyviai dalyvavo karo veiksmuose, jos vienetai kovojo

Musninkų–Širvintų–Giedraičių operacijoje stabdydami lenkų puolimą. 1920 m. spalį per kovas su L. Želigovskio rinktine I divizijos vadas Stasys Nastopka kartu su štabu pateko į lenkų nelaisvę.

Pasibaigus aktyviems karo veiksams, 1923 m. divizijų buvo atsisakyta. Jas pakeitė karo apygardos. 1923 m. birželio 30 d. Lietuvos teritorija buvo padalinta į karo apygardas. I karo apygardos veiklos teritorija buvo Ukmergės, Utenos, Ežerėnų (Zarasų), Rokiškio, Biržų–Pasvalio ir Panevėžio apskritys, nuo 1926 m. – ir Kėdainių apskritis. 1931 m. vėl atkurtos divizijos, tarp jų ir I divizija. Divizijos vadas buvo pavaldus Vyriausiojo štabo viršininkui, o nuo 1935 m. – kariuomenės vadui. Junginio pavadinimas tarpukariu keitėsi kelis kartus: I pėstininkų brigada – 1919 07 01–1920 02 09; I pėstininkų divizija – 1920 02 10–1923 11 14; I karo apygarda – 1923 11 15–1930 12 31; I pėstininkų divizija – 1931 01 01–1940 08 30. 1940 m. birželio 15 d. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, pradėtas kariuomenės likvidavimo procesas. Pirmiausia suformuotas 29-asis šaulių teritorinis korpusas, kurio vado 1940 m. rugpjūčio 30 d. įsakymu I pėstininkų divizija pavadinta 179-ąja šaulių divizija.

Tarpukariu I divizijai (I brigadai, I karo apygardai) vadovavo 10 karininkų⁴: gen. ltn. Pranas Liatukas (brigadai), gen. ltn. Kazys Ladyga (brigadai ir divizijai), gen. ltn. Stasys Nastopka, laikinai div. gen. Edvardas Adamkavičius (kol S. Nastopka buvo lenkų nelaisvėje), gen. ltn. Konstantinas Kleščinskis, plk. Aleksandras Jakaitis, gen. Pranas Tamašauskas, div. gen. Stasys Pundzevičius, div. gen. Vincas Vitkauskas, brg. gen. Jonas Černius.

Tarpukariu LK divizijos kovinių vėliavų, tokių kaip pėstininkų ir kavalerijos pulkai, neturėjo, bet tiek divizijos, tiek artilerijos pulkai nuo 1921 m. privalėjo karo ir manevrų metu naudoti vėliavas štabų buvimo vietoms žymėti. Pėstininkų divizijos vėliava buvo žalia su romėnišku skaičiumi, nurodančiu divizijos numerį [12]. 1935 m. LK įsakyme šis nurodymas pakartojamas, pabrėžiant, kad divizijos naudojo žalias vėliavas su romėnišku baltu skaičiumi

⁴ Tarpukariu LK generolo leitenanto laipsnis buvo pirmasis generolo laipsnis, jis vėliau pakeistas į brigados generolo laipsnį. Nurodyti aukščiausi laipsniai, o ne turėti vadovaujant divizijai.

Lietuvos kariuomenei įžengus į Vilnių 1939 m. spalio 28 d., kavalerijos paradas ties Vilniaus arkikatedra bazilika.⁵

Šaltinis: Lietuvos centrinis valstybės archyvas

abiejose pusėse „kariuomenės dalių štabų ir dalinių vietoms manevrų metu, poligone ir stovyklose žymėti“ [13]. Divizijų štabų karių antpečiuose taip pat buvo romėniškas skaičius, nurodantis kario priklausomybę kariniam vienetui [11].

⁵ Tarpukariu LK, siekdama turėti mobilių vienetų taikos metu, įkūrė tris kavalerijos pulkus – dragūnų, husarų ir ulonų. Karo metu kiekvienos divizijos sudėtyje teritorinių dragūnų pagrindu turėjo būti mobilizuojamos lengvosios kavalerijos rinktinės – po du eskadronus. Pagal LK statutus, raiteliai turėjo kautis pėsti, o žirgai būti naudojami kaip transporto priemonės sunkiai praeinamoms teritorijoms įveikti. Įprasta raitelių ataka buvo numatyta tik išskirtiniais atvejais, esant palankioms sąlygoms netikėtai užklupti priešą.

Lietuvos kariuomenės karininkas kpt. Silvestras Skimundris, savanoris, Nepriklausomybės karo dalyvis.⁶
Šaltinis: Mindaugo Sereičiko kolekcija

Tarpukariu I divizijos (įskaitant ir jos pirmtakės 1919 m. liepos 18 d. suformuotos I brigados) struktūra buvo gana plati. Nepriklausomybės kovų metu junginiui skirtingu laiku priklausė 8 šiuo metu aiškiai identifikuojami vienetai (žr. 2 schemą): Mindaugo, Algirdo, Vaidoto, Butegeidžio, Kęstučio, Gedimino, Vytauto ir Vytenio pulkai. Pėstininkus karo bei taikos metu rėmė artilerijos, kavalerijos, inžinerijos ir kiti kariuomenės padaliniai. Tarpukariu, vyraujant taikai, divizijai priklausė Pirmasis pėstininkų Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino, Trečiasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto bei Ketvirtasis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo

pulkai, Pirmasis ir Antrasis artilerijos pulkai bei kiti vienetai.

Taikos metu I divizija buvo dislokuota Panevėžyje, Kupiškyje, Ukmergėje, Raseiniuose, Kėdainiuose ir Seredžiuje. Divizijos štabas buvo Panevėžyje. Trijuose pėstininkų pulkuose XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje įprastai buvo 7 batalionai. 1939–1940 m. I divizija buvo pagrindas LK karo atveju mobilizuoti I diviziją (Pirmojo pėstininkų pulko pagrindu), IV diviziją (Trečiojo pėstininkų pulko pagrindu) ir V diviziją (Ketvirtojo pėstininkų pulko pagrindu). Mobilizacijos atveju 1939–1940 m. LK buvo numatytos 5 pėstininkų divizijos. Divizijų struktūra ir dydis tarpukariu kito (žr. 1 lentelę). Daugėjant ugnies priemonių, augo ir karinio personalo poreikis.

⁶ Silvestras Skimundris 1920–1932 m. tarnavo I divizijos (karo apygardos) štabe: štabo komendantu, taip pat Intendantūros skyriuje, Operacijų skyriuje topografu. Išdidintoje nuotraukos dalyje matomame antpečiuje trys trikampės žvaigždutės žymi kapitono laipsnį, o romėniškas skaičius I rodo tarnybos karinį vienetą – I diviziją.

1939 m. rugsėjo mėn. prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, I divizija (žr. 3 schemą) per dvi paras buvo mobilizuota ir užėmė pozicijas palei administracinę liniją su Lenkija. Tvyrant neaiškumui, kiek giliai žygiuos rugsėjo 17 d. į Lenkiją įsiveržusi Raudonoji armija, divizija gavo įsakymą stabdyti priešą ir išstumti atgal iš Lietuvos teritorijos [48]. Po dalinės mobilizacijos LK buvo 3 289 karininkai ir 86 848 kareiviai. Iš jų I divizijoje – 447 karininkai ir 14 049 kareiviai (puskarininkiai ir eiliniai). Palyginti: II divizijoje atitinkamai – 493 ir 15 105; III divizijoje – 436 ir 11 928; IV divizijoje – 177 ir 5 984. Tai buvo tik dalinė mobilizacija ir visiškai suformuotos tik I ir II divizijos, III ir IV divizijos tik papildytos, o V divizija iš viso neformuota [47]. Tačiau sovietų armija tuo metu Lietuvos nepuolė, ji sustojo pasienyje. 1939–1940 m. divizijos vienetai įsikūrė atgautame Vilniuje. Paskelbus visuotinę mobilizaciją, kariuomenė nuo taikos meto maždaug 20–28 tūkst. karių turėjo padidėti iki 125–150 tūkst. karių (1940 m. pradžioje parengtų iki 45 m. amžiaus rezervininkų, tarnavusių LK bent metus, Lietuvoje buvo 200 tūkst., neįtraukiant į šį skaičių teritorinių pajėgų kovotojų (tarpukariu tai buvo rikiuotės šauliai, XXI a. atitikmuo – KASP kariai savanoriai). Tarpukariu LK planavo, kad reguliariąsias pajėgas, sujungtas į 4–5 divizijas (žr. 5 schemą) ir sutelktas pagrindinėmis kryptimis, rems gausios teritorinės pajėgos, prieš užimtose teritorijose šauliai pradės partizaninį karą [17, 19, 20]. Taip siekta lėtinti prieš puolimo tempą bei spaudimą fronte ir kariniams vienetais panaikinti užnugario bei antraeilių ruožų apsaugos funkcijas.

Junginių valdymo problema tarpukariu

Svarbus yra ne turimų divizijų, tankų, lėktuvų ir kita skaičius, o kaip juos moki ir gali naudoti. 1939 m. Prancūzija bei jos sąjungininkai turėjo visko daugiau nei Trečiasis reichas, bet mažos detalės nulėmė karo pradžios eigą. Gebėjimas sutelkti tankus ir juos remti aviacija, taip sujungiant dvi karybos teorijas – dominavimo ore⁷ ir

⁷ Terminai „Dougheto dominavimo ore doktrina“ arba „Fullerio mechanizuotojo karo doktrina“ buvo plačiai vartojami tarpukariu [2].

mechanizuotojo karo [8], suteikė vermachtui pranašumą, leido sukurti netikėtumo veiksnį. Karybos teoretikas seras Basilis Henry Liddellas-Hartas teigė, kad 1939–1940 m. Prancūzijos karybos metodai dėl pozicinio karo koncepcijos, kai tankai laikomi tik pėstininkų paramos mašinomis, buvo pasenę. Prancūzijos kariuomenės atsilikimą lėmė keli veiksniai: 1) visuomenę užvaldžiusi mintis, kad toks karas, kaip Pirmasis pasaulinis karas, nebespasikartos; 2) prancūzai puikiai suvokė, kad prieš juos stovi, nors ir nugalėta, bet galingesnė Vokietija; 3) Pirmąjį pasaulinį karą laimėjusios šalys kanonizavo 1914–1918 m. karinę patirtį kaip absoliučiai teisingą ir pranašesnę, ji tarpukariu tapo valstybių karinių doktrinų ir karinės praktikos pagrindu. Sausumos pajėgų motorizacijos klausimas buvo ignoruojamas, o nauji tankai buvo skirti pėstininkams remti. Ilgą laiką nekreiptas dėmesys ir į bombonešių bei atakos lėktuvų skaičiaus didinimą karinėje aviacijoje. Prancūzijos karinė vadovybė neįvertino tankų ir aviacijos, manydama, kad karo dievas – artilerija sunaikins ir tankus, ir aviaciją. Jei prancūzai, anot B. H. Liddello-Harto, taikomais karybos principais atsiliko 20 metų, tai lenkai, jo teigimu, vadovavosi 80 metų senumo karybos idėjomis. Lenkija kūrė gausias kavalerijos pajėgas, o jų pėstininkų divizijos buvo suformuotos bei aprūpintos pagal poreikius, vyravusius Pirmojo pasaulinio karo metais [26]. Lenkijai prieš vermachtą ir sovietus atsilaikyti ilgiau nei tris savaites nepadėjo 39 pėstininkų divizijos bei 11 kavalerijos brigadų. Lenkijos karinė vadovybė neįstengė koordinuoti visų savo divizijų veiksmų ir jas atitraukti į naujas pozicijas už didžiųjų upių, kad galėtų stabilizuoti frontą.

Tai buvo aiški pamoka LK, įdėmiai stebėjusiai karo veiksmus kaimynystėje. Tarpukario LK divizijų, kaip junginių, galimybės veikti operacijų metu yra neišspręsta akademinė problema. Ji suvokiama kaip skirtumas tarp to, kas žinoma, ir to, kas norima sužinoti. Faktas, kad LK struktūriškai buvo dalijama į divizijas, tačiau kažin ar jos turėjo kompetencijų įgalinti vienetus veikti kartu, kad būtų pasiekta pėstininkų, kavalerijos, artilerijos, aviacijos, inžinerijos pajėgumų sinergija, kažin ar turimos ryšio priemonės leido užtikrinti komunikaciją bei koordinaciją divizijų viduje, tarp at-

skirtų divizijų ir jų su LK vadovybe – štabu. 1919–1920 m. tos sinergijos ir operacijų, kur būtų išnaudojamas divizijų potencialas, išvelgti be analizės sunku. Iš pirmo žvilgsnio divizijos atrodo labiau kaip administracinės struktūros, koordinavusios vienetus tam tikrose fronto ruožuose. Nepriklausomybės kovų metais lygiagrečiai kuriant LK ir vykstant karui trimis frontais, buvo stokojama generalinio štabo karininkų, gebančių štabuose planuoti ir įgyvendinti karines operacijas. Stigo ginkluotės, ypač artilerijos, ir visų bet kuriai kariuomenei būtinų priemonių.

1919–1920 m. LK kovų fronte apibūdino karo dalyviai savo prisiminimuose. Pateiksime kelis pavyzdžius. Nepriklausomybės karo dalyvis, vėliau divizijos generolas ir paskutinis Lietuvos kariuomenės vadas Vincas Vitkauskas 1928 m. įvertino 1919–1920 m. pėstininkų veikimą: „Pirmieji mūsų karininkai ir puskarininkiai buvo iš rusų kariuomenės. Todėl nieko stebėtino, kad mūsų kariuomenė buvo organizuojama ir mokoma rusų pavyzdžiais. <...> Taktikoje mūsų pėstininkai 1919–20 m. dar laikosi rusų pažiūrų. Kovos vienetas – kuopa. Kautynėse – grandinė. Gilumos nėra. Tendencija laikyti ištisą fronto liniją. Atskirų šaulių ir mažesnių dalių savarankiškumo mažai tereikalaujama. Tačiau mūsų pusiau manevrinis ir pusiau partizaninis karas palaipsniui, kartais net nejučiomis, vertė ieškoti naujų kovos būdų. Atskirų kovotojų iniciatyva greitai plėtojasi. Dažnai vienur kitur bent mažesnės dalys jau pradeda laikytis gilumos, o kai kada kautynėse jau šaudoma iš kulkosvaidžių per savo pėstininkus (žinoma, be įrankių, tiesiog taikant). Vienu žodžiu, jei naujos doktrinos dar nemokėta, tai nuo senosios palaipsniui, kaip sakiau, nejučiomis atsisakyta“ [54]. Apie padėtį 1919 m. pavasarį S. Raštikis prisiminė: „Fronte buvo nei karas, nei taika. Didesnių kautynių čia nebuvo, bet mažesnių kruvinių susirėmimų ir susišaudymų buvo gana daug“ [41]. Prisiminimuose išsakytiems požiūriams pritarė ir kitas Nepriklausomybės karo dalyvis brg. gen. Vincas Grigaliūnas-Glovackis: „1919 m. matydamas, kad mums reikės vesti partizaninį karą, nusprendžiau [vadovaujamą pėstininkų] pulką sutvarkyti kaip nepriklausomą vienetą, aprūpinti kavalerija, inžinerija, artilerija. <...> Karas buvo nepozicinis, par-

tizaninio pobūdžio. <...> Vyko partizaninis karas. Neturėjome tiek pajėgų, kad būtume galėję užimti beveik 100 km tvirtas pozicijas. <...> Jau minėjau, kad karas buvo partizaninis: tai mes puldavome, tai bolševikai darė“ [10]. 1919–1920 m. Nepriklausomybės karo Lietuvoje intensyvumas kito ir aukščiausią lygį pasiekė 1920 m. spalį [21]. Nors divizijų veiksmai Nepriklausomybės kovose nėra sulaukę platesnio ir gilesnio akademinio dėmesio, amžininkų pateiktus teiginius ir vertinimus būtų tikslinga patikrinti taikant istorijos tyrimų metodologiją.

Pasibaigus Nepriklausomybės karui, LK rengėsi galimam konfliktui su Lenkija, o nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio – su Trečiuoju reichu, nuo 1939 m. – su Sovietų Sąjunga. Tačiau 1938–1940 m., Lietuvai nepasipriešinus nė vieno iš trijų ultimatumų metu, kariuomenei taip ir neteko pademonstruoti savo gebėjimų mūšio lauke, kitaip nei 1939 m. lenkams bei suomiams. Lietuvos atveju karas greitai virto nacionaline katastrofa. Siekiant kiek plačiau atskleisti LK galimybes veikti XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, pateiksime užsienio šalių atstovų vertinimų.

1937 m. Didžiosios Britanijos karo atašė mjr. C. S. Vale'as pranešime, siųstame į Londoną, rašė: „Iki šiol buvo teigiama, kad Lietuvos kariuomenė tarp Baltijos valstybių yra pati silpniausia. Dabar yra atvirkščiai – jos parengimas geriausias.“ Įsidėmėtina ir dar viena britų karo atašė išvada: „Bet kuri šalis, kuri mano, kad karo su Lietuva atveju jai teks susidurti su trimis silpnomis ir blogai ginkluotomis divizijomis, didžiai apsirinka.“ Tokiam vertinimui pritarė ir Prancūzijos karo atašė Baltijos valstybėse mjr. Ganevalis, kuris, apibendrinamas padėtį 1937 m., teigė, kad Lietuvos kariuomenė ne tik geriausia tarp Baltijos valstybių kariuomenių, bet pagal apginklavimo ir pasirengimo lygį turėjo būti priskiriama „visai kitos kategorijos“ kariuomenėms nei Latvijos ar Estijos. Lenkijos ultimatumo išvakarėse Didžiosios Britanijos diplomatas Thomas Hildebrandas Prestonas pranešime, siųstame į Londoną, rašė, kad agresijos prieš Lietuvą atveju jos „gerai apginkluotos, apmokytos ir aprūpintos kariuomenės pasipriešinimas būtų rimtas“. Panašiai Lenkijos ultimatumo dienomis galvojo ir Estijos karo atašė Lietuvoje plk. Wille-

mas Saarsenas. Jis laikėsi nuomonės, kad „jei vokiečiai nebūtų puolę drauge su lenkais, pastariesiems būtų buvę sunku pasiekti Kauną“, net jei Lietuva ir nebūtų spėjusi mobilizuoti savo kariuomenės [55]. (Žr. 4 schemoje pateiktą LK taikos meto struktūrą.)

1938 m. LK didžiuosius rudens manevrus stebėjęs Lenkijos karo atašė plk. Leonas Mitkiewiczzius dienoraštyje rašė: „Tai, ką mačiau per manevrus, man leidžia teigti, kad taktikos atžvilgiu lietuvių pėstininkai sugeba greitai ir išstvermingai nužygiuoti ilgus nuotolius, kad moka dirbti teritorijoje ir suvokia gynybos užduotis, kad tai gera, atkakli, išstverminga pėstininkija, nors gal kiek lėta puolamuosiuose veiksmuose. Pėstininkai labai atsparūs, fiziškai stiprūs, drausmingi. Tačiau panašiai, kaip ir Lenkijoje, aukščiausioji vadovybė nemoka vadovauti pėstininkams divizijos mastu, o ką kalbėti apie vadovavimą aukščiausio lygio operacijoms. <...> Apskritai

Priešlėktuvinės apsaugos rinktinės karininkai prieš mokomuosius šaudymus Lietuvos pajūryje aiškinasi, kaip veikia 75 mm priešlėktuvinio artilerijos pabūklų taikymosi prietaisai. 1936 m. gegužė⁸
Šaltinis: Lietuvos centrinis valstybės archyvas

⁸ LK iš Didžiosios Britanijos įsigijo 9 priešlėktuvinius 75 mm „Vickers“ modelio pabūklus. Dar 10 panašių pabūklų buvo užsakyta Vokietijoje, bet iki 1940 m. sovietų okupacijos nespėta jų gauti.

man pasirodė, kad lietuvių kariuomenė, nors rūpestingai išmokyta ir turinti, be abejonės, savo *esprit de corps*, nei operaciniu, nei taktiniu požiūriu nebuvo parengta gynybiniam, juo labiau puolamajam karui nė su vienu kaimynu. Tai iš tiesų tėra vienas pakankamai išmokytas korpusas, tačiau be tiekimo šaltinių, kuris galėtų atlikti tam tikrą vaidmenį kaip sąjungininkų armija“ [30]. Pabrėžtina ir tai, kad tarpukariu LK ir planavo veikti ateities koaliciniame kare, greta didžiųjų sąjungininkų. L. Mitkiewiczzius pabrėžė svarbų tarpukario LK bruožą, kurį dar XVIII a. akcentavo Moritzas von Sachsenas, – buvimą *esprit de corps*, reiškusį kolektyvinį jausmą, bendrystės pojūtį, tapatybę, kovos dvasią.

1933 m. modelio tankai „Vickers-Carden Loyd“ Lietuvos kariuomenės manevruose. Pirmame plane – tankas Nr. KAM51 su radijo ryšiu (jis buvo 2-osios kuopos 1-ojo būrio vado tankas). XX a. 4-ojo dešimtmečio antroji pusė⁹

Šaltinis: Lietuvos centrinis valstybės archyvas

⁹ Tarpukariu LK įsigijo trijų modelių tankų. 1923 m. įsigijo 12 tankų „Renault FT-17“, o 1924 m. buvo įsteigtas Tankų batalionas. 1933 m. LK įsigijo 16 tankų „Vickers-Carden Loyd“, o 1936 m. – dar 16 to paties modelio naujesnės modifikacijos tankų. Jų pagrindu vietoj bataliono suformuota Šarvuočių rinktinė su trimis tankų kuopomis. 1937 m. Čekoslovakijos koncerne ČKD buvo užsakytas 21 tankas LTL. Čekų firma tankus pagamino, bet iki sovietų okupacijos jie Lietuvos nepasiekė, vėliau perduoti Slovakijos kariuomenei, naudoti Antrajame pasauliniame kare.

Įtarinėti lenkų pulkininką šališkumu vertinant lietuvišką generalitetą pagrindo nėra, nes lietuviški šaltiniai patvirtina buvus problemų dėl dalies generolų ribotų kompetencijų vadovauti junginiams karinių operacijų metu. Brg. gen. V. Grigaliūnas-Glovackis apie brg. gen. K. Ladygą, kuris LK vadovavo pėstininkų pulkam, brigadai, divizijoms, frontui bei LK, prisiminė: „Labai narsus ir gana sumanus jaunuolis. Gal būtų puikus kuopos ar net bataliono vadas, bet tik ne pulko, o juo labiau divizijos ar kariuomenės vadas. Dėl savo nepatyrimo ir pasiruošimo tokiai vietai padarė nemaža klaidų“ [10]. I divizijos vadas brg. gen. Pranas Tamašauskas studijų metais Peterburge kurį laiką gyveno viename kambaryje su būsimu prezidentu Antanu Smetona, ir ta sena draugystė, aišku, buvo priežastis po 1926 m. karininką grąžinti į tarnybą ir ilgai laikyti divizijos vadu. 1926 m. jo atestacijoje tuometis I divizijos vadas plk. A. Jakaitis užrašė: „Dėlei trūkumo teorinių karinių žinių negali vesti užsiėmimų su karininkais ir bendrai tinkamai juos instrukuoti taktiniu atžvilgiu“, o 1935 m. atestacijoje buvo kitas brg. gen. Miko Rėklaičio įrašas: „Silpnai girdi, daugiau linkęs į taikos meto kariško gyvenimo tvarkymo smulkmenas, svarbių dalykų neliečia“ [15]. Į atsargą minėtas generolas buvo išleistas 1935 m. rugsėjį [46]. 1935 m. visiems vyresniems vadams buvo įvesti karo žaidimai (štabų mokymai), kuriuose turėjo dalyvauti ir visi divizijų vadai, ginklų rūšių ir tarnybų viršininkai. Anot div. gen. S. Raštikio, „pasirodė, kad buvo pas mus net tokių nerikiuotės generolų, kuriems teko dalyvauti tokiuose žaidimuose iš viso tik pirmą kartą jų gyvenime. Iki tol jie buvo tik savo sričių administratoriais“ [41].

Apie III divizijos, o vėliau II divizijos vadą div. gen. Edvardą Adamkevičių išėivijoje plk. Oskaras Urbonas prisiminė: „Gaižiūnų poligonas. Generolas Adamkevičius, III divizijos vadas, didesnio masto pratimo vadovas. Pratimui užsibaigus, karininkai pradeda rinktis nagrinėjimui. Girdžiu, Adamkevičius vaikščioja karininkų tarpe ir šaukia: „Kur Rajeckas? Kur mano nagrinėjimas?“ Pasirodė, kad Adamkevičius, pratimo vadovas, divizijos vadas, nesugeba pratimo išnagrinėti be Rajecko „špargalkos“. Pradėdamas skaityti iš lapelio, greičiausia lauke nepakankamai aiškiai surašyto, neįskaito,

kartojasi, kai kuriuos sakinius neužbaigia, matomai, dėl neaiškios rašysenos. <...> Kokį autoritetą gali turėti divizijos vadas, kuris trijų žodžių nesugeba pasakyti be suflerio?“ [15]. Tiek brg. gen. Petras Kubiliūnas, tiek vėliau div. gen. S. Raštikis, vadovavę LK, pripažino, kad nei P. Tamašauskas, nei E. Adamkevičius netiko būti divizijų vadais, stokojo elementarių karybos žinių, bet ėjo šias pareigas, nes buvo artimi A. Smetonai ir tautininkams.

1937 m. rudenį vyko didieji manevrai Telšių, Šiaulių, Radviliškio, Raseinių, Laukuvos rajonuose. Juose dalyvavo 14 800 karių, iš jų 556 rikiuotės kariai ir 120 atsargos karininkų, 8 640 tikrosios tarnybos ir 5 500 atsargos karių [16]. Analizuojant manevrus, konstatuota, kad „kai kurie svarbesnieji manevrų ruožai nepasisekė. Raudonųjų rinktinėi IX.14 ir 15 dienomis nepavyko sumušti daugiau kaip trigubai silpnesnės Mėlynųjų priedangos rinktinės. Iš kitos pusės, Mėlynųjų susitelkusios divizijos IX.16 dieną smūgis į silpnesnės Raudonųjų rinktinės sparną buvo nepavykusiai organizuotas ir vargu ar divizijai būtų pavykę įvykdyti Kariuomenės vado duotą uždavinį – Raudonųjų rinktinė sumušti. Šių svarbesniųjų ruožų nepasisekimo priežasčių daugiausia tenka ieškoti aukštesniųjų vadų ir štabų veikloje, nes aplinkybės pasisėkimui buvo gana palankios, o mažesnieji vienetai savo uždavinius atlikdavo patenkinamai. Pagrindinė abiejų pusių vadovybių klaida – blogai išnaudotas jau apčiuoptas priešo atviras sparnas“ [22]. Panašūs manevrai vyko ir 1936 m. bei 1938 m., jų analizėse atskleisti LK gebėjimai bei spragos veikiant plačioje teritorijoje sutelkus po maždaug 15 tūkst. karių. Taip bandyta kuo labiau priartėti prie realių karo meto lauko sąlygų. Manevrai tarpukariu, viena vertus, buvo lyg egzaminai vadams, vadovavusiems vienetais bei junginiams, kita vertus, jie buvo savotiškas mokymo metodas. Be to, laikytasi nuostatos, kad „divizijos ir poligono štabai turi rūpintis, idant kariuomenėje prigytų vienoda doktrina“ [18].

1939 m. rudenį, po Lenkijos kampanijos, Kariuomenės štabo I skyriaus, kuriam vadovavo gen. št. plk. Leonas Rupšys, parengtame referate rašoma: „Manevriniam karui prieš bet kurį priešą mūsų pėst. divizijos – netinka. Jos yra per mažai aprūpintos prieššar-

viniais ir priešlėktuviniais ginklais ir, kas svarbiausia, labai nepaslinkios. Jos tinka tik gintis už prieštankinių kliūčių, apsaugotais sparnais. Būtina mūsų pėstininkų divizijas gausiau aprūpinti prieššarviniais ir priešlėktuviniais ginklais, sunk. kulkosvaidžiais, artilerija ir autotransportu, o numatomas jų gynimosi ribas sustiprinti patvariais fortifikacijos įrenginiais. <...> Bus blogai, jei sumobilizuosime daug divizijų be reikiamo apginklavimo ir aprūpinimo, be tinkamų priemonių: turėsime iš jų kare maža naudos ir daug rūpesčių su jų aprūpinimu ir vadovavimu. Geriau yra turėti divizijų mažiau, bet gerai aprūpintų ginklais ir priemonėmis, stiprių ir kautingų. Geriau yra viena pilnavertė – moderninė divizija nei dvi ar trys Did. [Pirmojo pasaulinio] karo tipo archajinės divizijos. Mūsų sąlygomis užtektų mobilizuoti 3–4 pilnavertes, modernišką pėst. divizijas, prancūzų ar vokiečių tipo, gausiai aprūpintas ginaisiais ginklais“ [44]. Šie prieš 85 metus išdėstyti aspektai *a priori* išliko aktualūs LK sprendžiant tas pačias karinių vienetų ugnies galios didinimo, mobilumo ir kitas problemas, vis lygiuojantis į Vakarų didžiųjų valstybių kariuomenes, jų divizijų pajėgumą.

Apibendrinimas

Funkcionalus išmoktų pamokų įsisavinimas svarbus norint užtikrinti kariuomenės transformaciją, o praeities pavyzdžiai tam patarnauja. Be to, istorija prisideda įtvirtinant ir plėtojant aptartą *esprit de corps*. Galima išskirti kelis aspektus. Pirmas, divizija – tai plačiai paplitęs kariuomenės struktūros elementas, kuris Lietuvoje aptinkamas nuo XVII a., o nuolatinės divizijos suformuotos 1775 metais. Taigi 2025 m. galima ne tik didžiutis atkūrus diviziją, bet ir minėti suformuotos Lietuvos divizijos 250 metų jubiliejų. Istorikas Valdas Rakutis pabrėžia aiškią 1775 m. balandžio 11–12 d. Abiejų Tautų Respublikos Seimo posėdžio datą, kai buvo pradėta *de jure* kurti I divizija – patvirtinti 2 generolų leitenantų ir 3 generolų majorų etatai bei jų pareigybių aprašymai. Antra, jau XVIII a., kai kyla nuolatinio pobūdžio junginio koncepcijos idėja, pabrėžiamas divizijos pastovumo ir tradicijų, ritualų, istorijos – *esprit de*

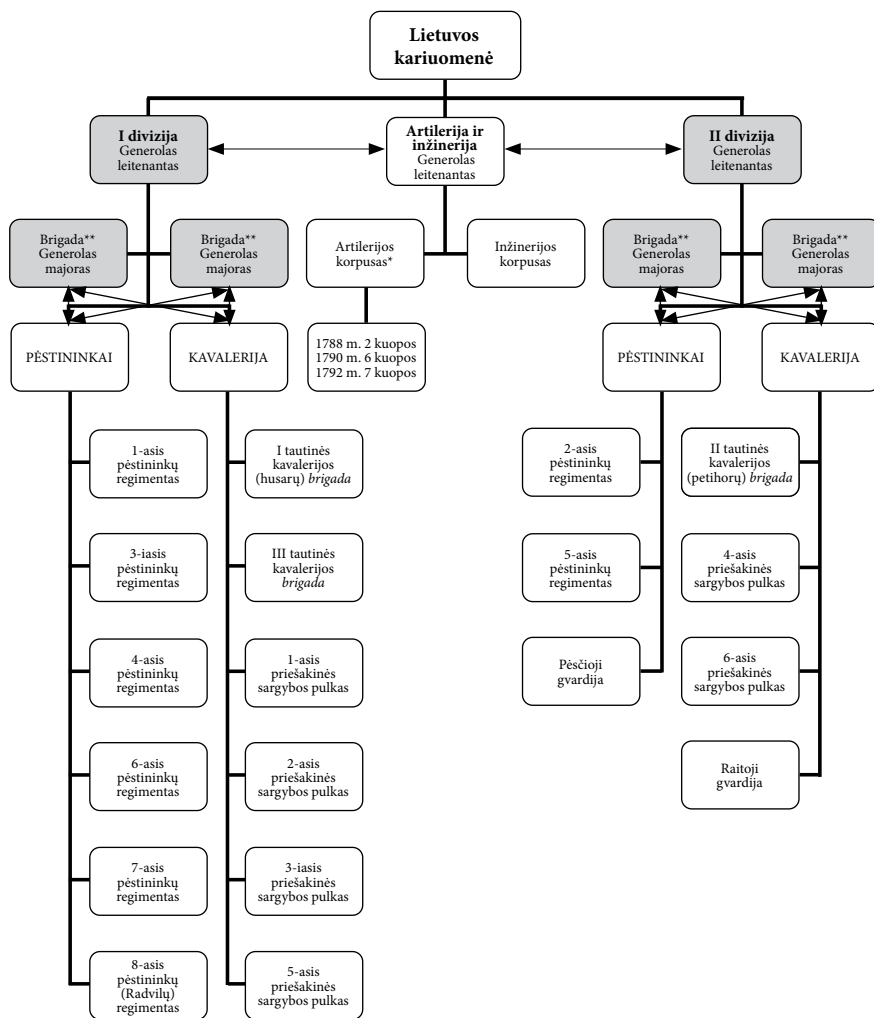
corps įtvirtinimo aspektas, siekiant stiprinti junginio kovos dvasią, kovotojų moralę ir motyvaciją. Trečia, divizija pati savaime ar netgi jų skaičius nėra panacėja. Jos įgalinimas veikti reikalauja daug laiko, pastangų ir kompetencijų.

Panašūs ar net identiški karybos principai, įgyvendinti tarpukariu, leidžia aiškiau identifikuoti galimus iššūkius. Tarpukariu LK divizijos turėjo artilerijos, inžinerijos, ryšių, logistikos, net aviacijos elementus (operacijų metu divizijoms buvo priskiriami artimos žvalgybos lėktuvai – tai atitiktų XXI a. dronų taktinio naudojimo galimybes). Tarpukariu esminis iššūkis (ne tik LK, bet ir kaimyninėse valstybėse – Lenkijoje, Suomijoje ir kitose) buvo vadų ir štabų gebėjimai visus elementus efektyviai bei sinchronizuotai panaudoti vienu metu mūšyje, sukuriant maksimalią visų ginklų rūšių ir turėtų priemonių sinergiją. Didžiausias iššūkis buvo manevrinio karo sąlygomis sugebėti vienetų veiksmus koordinuoti dinamiškame karo veiksmų rajone.

Divizija – tai vilkas gaujoje ir kartu tai vilkų gauja. Ji apima pėstininkus, artileriją, ryšius, inžineriją, logistiką ir t. t., o kai kada ir laivyną bei aviaciją. Grįžtant prie metaforos apie vilkus, krivių krivaitis Lizdeika išaiškino valdovui sapną, kad staugiantis Geležinis Vilkas – tai naujas būsimas miestas toje vietoje, apie kurį žinia plačiai pasklis. Dabar reiktų, kad, staugiant vilkams, sklįstų garsas apie šlovingą Lietuvos diviziją ir jos gebėjimus bei pasiryžimą kovoti.

PRIEDAI

1 schema. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės sąlyginė principinė struktūra XVIII a. antrojoje pusėje

Šaltinis: sudaryta pagal [5, 38, 51].

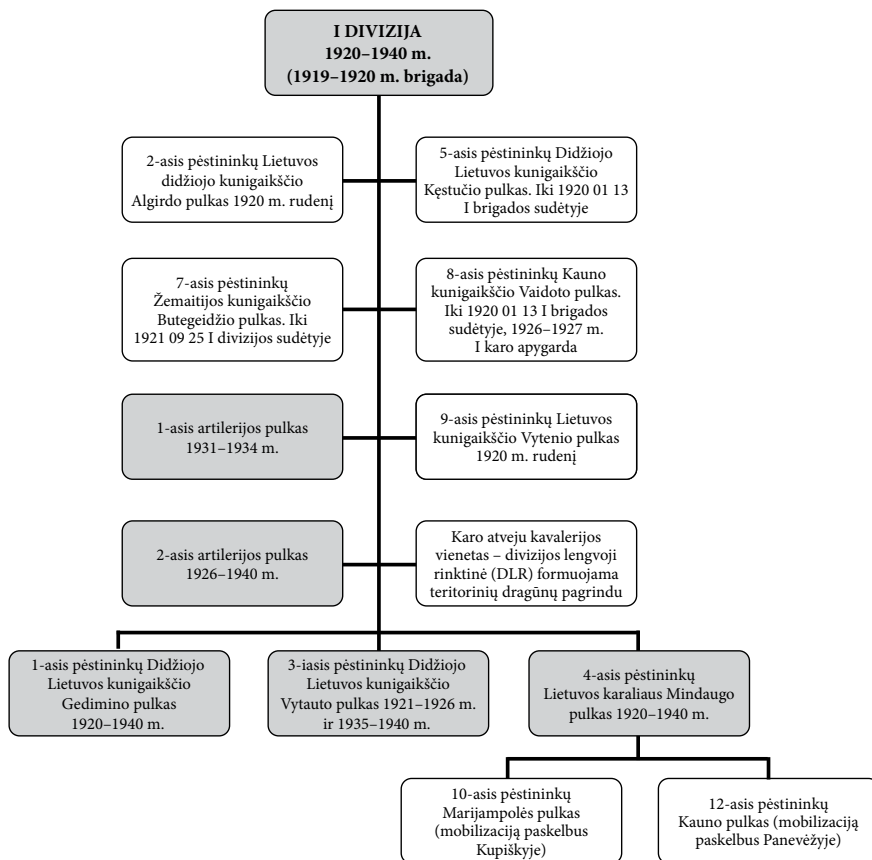
Pastaba: pulkų (regimentų) paskirstymas kito, ypač kariniams vienetams pakeitus dislokacijos vietas, nes divizijos buvo teritorinės: I divizija apėmė rytines, o II divizija – vakarines LDK teritorijas. Pateikta preliminari 1794 m. sausio mėn. padėtis. Nurodomi sutrumpinti karinių vienetų pavadinimai, nes, pavyzdžiui, 1793 m. 1-asis priešakinės sargybos pulkas buvo Jo Didenybės 1-asis priešakinės sargybos pulkas,

2-asis priešakinės sargybos pulkas – Didžiojo etmono, 3-iasis priešakinės sargybos pulkas – Lauko etmono. 1-asis ir 2-asis pėstininkų regimentai buvo pavaldūs didžiajam etmonui, o 3-iasis ir 4-asis pėstininkų regimentai – lauko etmonui ir t. t.

* 1791 m. Vilniaus arsenale buvo 40 artilerijos pabūklų: 6 vnt. 6 svarų sviedinių patrankų, 26 vnt. 3 svarų sviedinių patrankų, 6 haubicos ir 2 mortyros.

** Pagal pirminį 1775 m. sumanymą, divizijose turėjo būti dvi brigados: viena – kavalerijos, kita – pėstininkų. Joms turėjo vadovauti generolai majorai. Tačiau toks suskirstymas neatitiko realios praktikos – brigados buvo mišrios, nors 1792 m. vėl grįžta prie atskirų pėstininkų ir kavalerijos brigadų. Tautinės kavalerijos brigados buvo tikra kolizija diviziją sudarančių brigadų kontekste, nes dydžiu prilygo pulkui. Be to, kilo problemų dėl laipsnių, nes Tautinės kavalerijos brigadoms vadovauti turėjo irgi generolai majorai (dar vadinami „brigadininkais“). Į šiuos vienetus buvo sujungtos husarų ir petihorų vėliavos – atitinkamai buvo Kauno husarų brigada ir Pinsko petihorų brigada. 1793 m. jau buvo trys Tautinės kavalerijos brigados: I – 1 000 karių, II – 360 karių, III – 332 kariai.

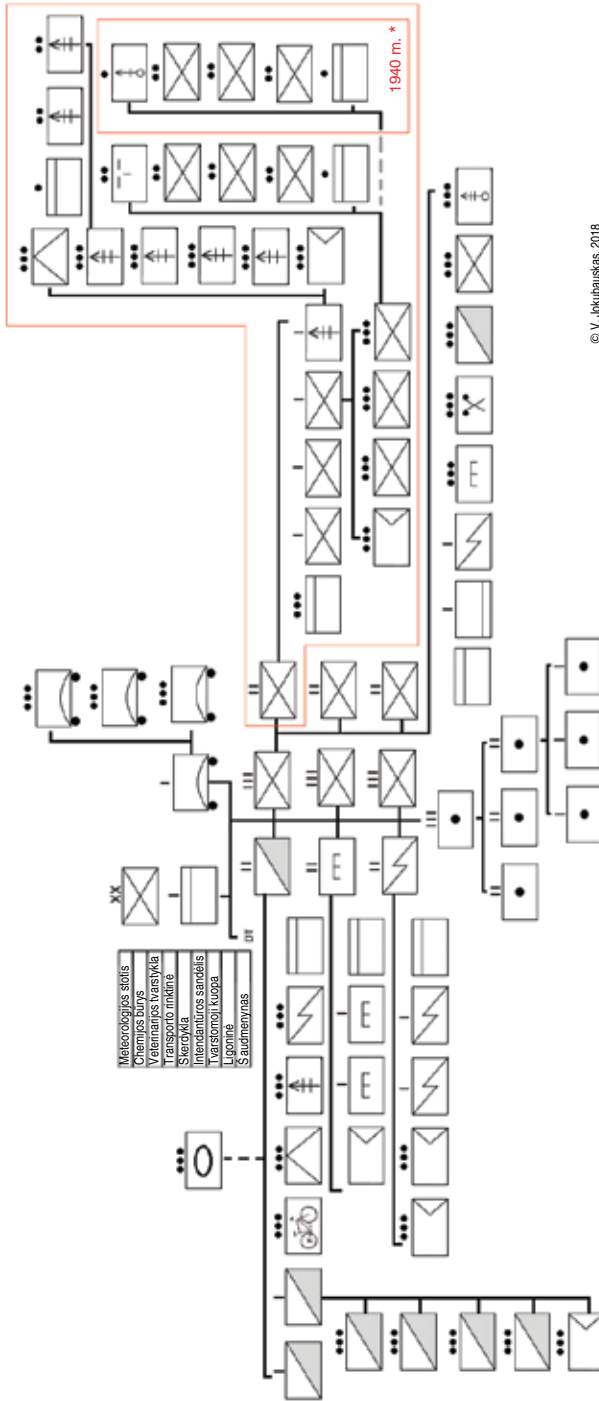
2 schema. Lietuvos kariuomenės I divizijai tarpukariu (skirtingu metu) priklausę kariniai vienetai (pulakai)

Šaltinis: sudaryta pagal [27, 25, 16].

Pastaba. Vykstant Nepriklausomybės karui, 1920 m. buvo suformuotas Dešimtas pėstininkų Marijampolės pulkas, Vienuoliktasis pėstininkų Vilniaus pulkas ir Dvyliktas pėstininkų Kauno pulkas, jų pagrindu suformuota IV pėstininkų divizija. 1923 m. pulkai ir IV divizija išformuoti, numatyta juos mobilizuoti karo atveju. Taip nutiko 1939 m. rugsėjo 17 d. - paskelbta dalinė LK mobilizacija ir per 72 val. pajėgos padidintos iki 90 tūkst. karių.

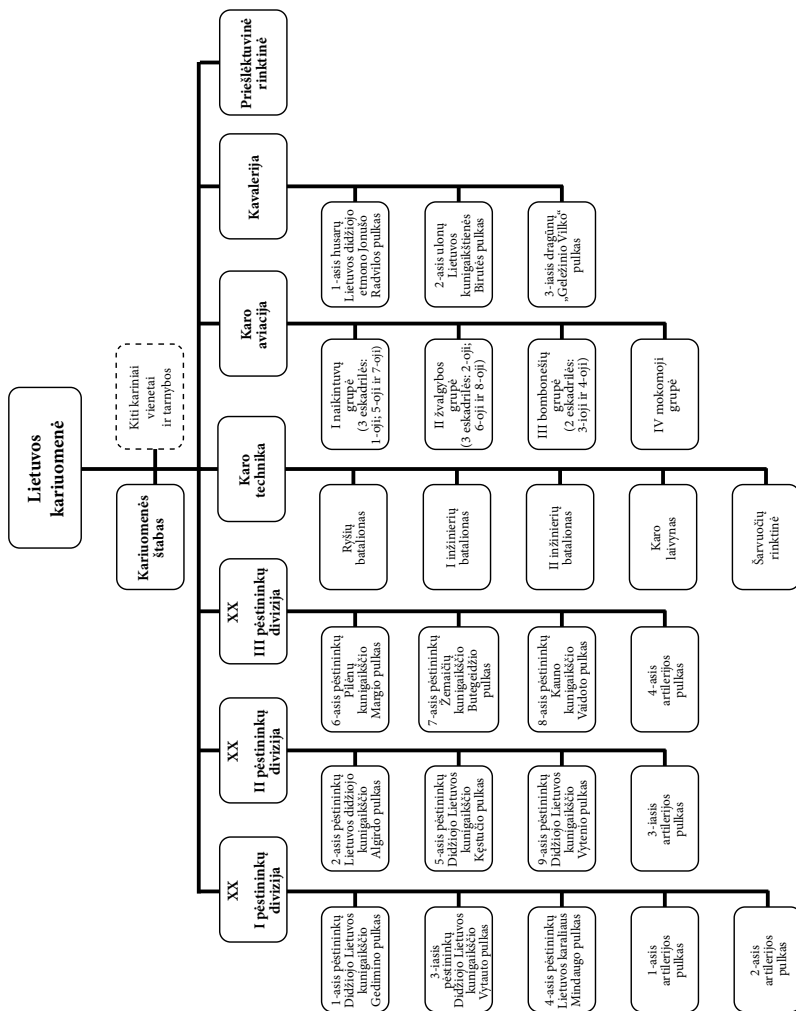
3 schema. Lietuvos kariuomenės pėstininkų divizijos principinė struktūra 1939–1940 m.

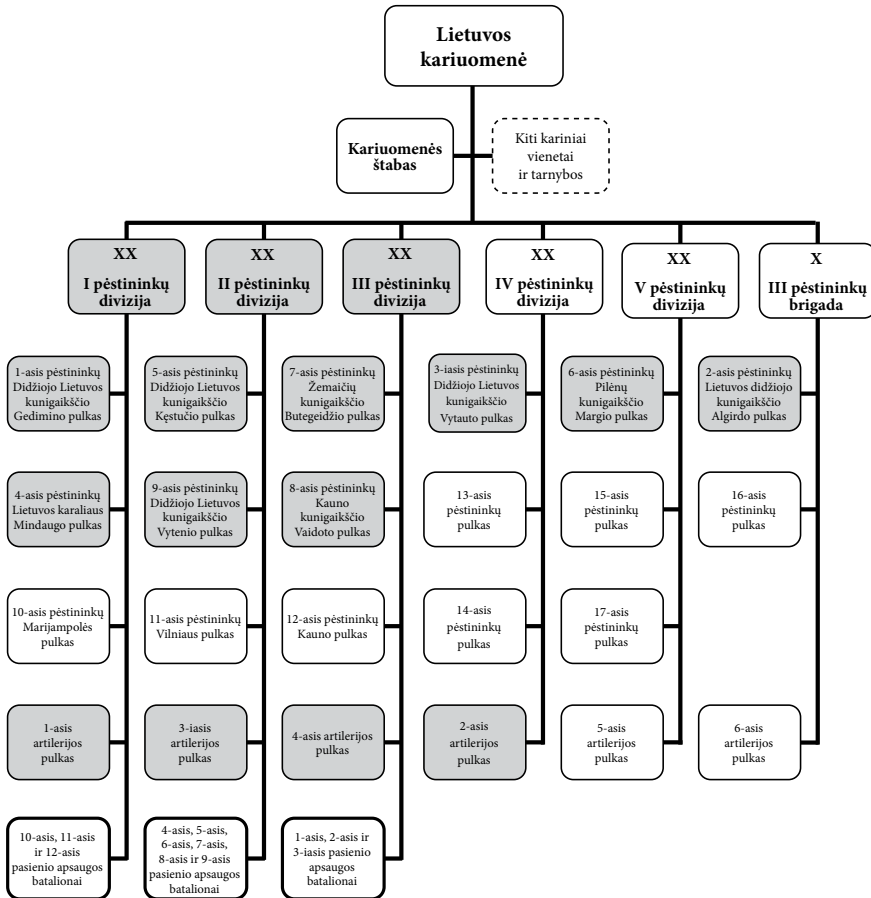
© V. Jokubauskas, 2018

DT – divizijos tarnybos.
* 1940 m. pirmojoje pusėje įvesta nauja šaulių būrio struktūra, tačiau 47 mm granatsvaizdžių iki pat sovietų okupacijos Lietuvos kariuomenė neturėjo, nors bandė jų įsigyti arba gaminti Lietuvoje.

4 schema. Taikos meto Lietuvos kariuomenės ginklų rūšių ir junginių principinė struktūrinė schema (1939 m. pradžios padėtis)

5 schema. Mobilizuotos Lietuvos kariuomenės junginių principinė struktūrinė schema (1939 m. pradžios padėtis)

Pastabos.

Divizijų išsami struktūra 1939–1940 m. pavaizduota 3-ioje schemeje. Mobilizuotas divizijas papildydavo ryšių ir inžinierių batalionai, kurie buvo formuojami iš LK ryšių ir inžinierių taikos metu vienetų, kavalerijos, oro gynybos, tankų, aviacijos ir kitų vienetų, kurie taikos metu, siekiant karinio rengimo ir mokymo efektyvumo, buvo atskiri daliniai.

Schemeje, pilkuose langeliuose, surašyti taikos metu junginiai ir vienetai, baltuose – mobilizacijos atveju formuojami vienetai ir junginiai, tam pasitelkiant taikos metu vienetų struktūrą (pvz., IV divizijos visi trys pulkai turėjo susiformuoti 3-iojo pėstininkų pulko trijų batalionų, dislokuotų Kėdainiuose, Seredžiuje ir Raseiniuose, pagrindu).

Pasienio apsaugos batalionai, saugoję pasienį, turėjo mobilizuotis per 10 val. nuo įsakymo pasieniečiams ir vietos šauliams paskelbimo. Šie batalionai tiesiogiai nebuvo divizijų sudėtyje, bet jiems vadovavo divizijų štabai. Jų užduotis buvo stabdyti priešą pirmomis valandomis ir dienomis, saugoti tuos pasienio ruožus, kuriuose priešas nesiveržė.

1 lentelė. Lietuvos kariuomenės divizijos etatų pokyčiai 1920–1940 m.

Struktūrinis vienetas	1920 m.	1928 m.	1934 m.	1940 m.
Divizijos būstinė	134	113	127	*
Pėstininkų pulkas (3)	2 956 (8 868)	2 770 (8 310)	3 277 (9 831)	3 314 (9 942)
Artilerijos pulkas	Artilerijos ir kavalerijos pulkai buvo atskiri, tačiau baterijos bei eskadronai buvo išskirstyti ir veikė kartu su pėstininkų pulkais.	1 382 (3 grupės po 2 baterijas = 6 baterijos, 24 pabūklai)	1 688	2 200 (3 grupės po 3 baterijas = 9 baterijos, 36 pabūklai)
Divizijos kavalerija		167 (eskadronas)	572 (divizijos lengvoji rinktinė – DLR)	531 (divizijos lengvoji rinktinė – DLR)
Ryšiai		205 (kuopa)	375 (batalionas)	376 (batalionas)
Inžinieriai		296 (kuopa)	571 (batalionas)	582 (batalionas)
Tarnybos:		-	-	-
Pėstininkų amunicijos kolona		203	-	-
Šaudmenynas		-	163	*
Artilerijos amunicijos kolona		-	69	-
Inžinerijos kolona		-	72	-
Transporto kolona		-	212	-
Tvarstomasis	-	46 (būrys)	184 (kuopa)	*
Ligoninė	-	90	165	*
Darbininkų kuopa	-	150	-	-
Transporto vienetas	-	76 (autobūrys)	825 (rinktinė)	*
Intendantūros sandėlis	-	-	38	*
Skerdykla	-	-	68	*
Meteorologijos stotis	-	-	11	*
Veterinarijos tvarstykla	-	-	28	*
Chemijos būrys	-	-	41	*
Visi kiti divizijos padaliniai*	-	-	-	1 771*
Iš viso:	9 002	11 317	14 687	15 402

* Iš viso šiuose padaliniuose buvo 1 771 karys.

Šaltinis: sudaryta pagal [23, 25, 31, 32].

Bibliografija

1. Airini, V. XVII a. antrosios pusės karai ir mūšiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarų tekstuose. *Karo archyvas*, 2020, t. 35, p. 8–48.
2. Bulvičius, V. Karinis valstybės rengimas. Kaunas, 1939.
3. Von Clausewitz, C. Apie karą. I dalis. Vilnius, 2008.
4. Van Creveld, M. A History of Strategy from Sun Tzu to William S. Lind. Kouvola, 2015.
5. Daujotas, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė XVIII a. *Karo archyvas*, 1997, t. 14, p. 5–25.
6. Daujotas, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės karybos problemos Augusto III valdymo laikotarpiu (1733–1763). *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 549–559.
7. Dobrovolskas, I. Nausėda: siekiant turėti diviziją iki 2030 m., gynybai gali reikėti skirti 5–5,5 proc. nuo BVP kasmet. Prieiga per internetą: <https://www.delfi.lt/saugu/politika/nauseda-siekiant-tureti-divizija-iki-2030-m-gynybai-gali-reiketi-skirti-5-5-5-proc-nuo-bvp-kasmet-120063908>
8. Fuller, J. F. C. The Reformation of War. London, 1923.
9. Gaubys, Ž. Divizijos vystymas ir paskirtis. *Mūsų žinynas*, 2023, t. 38, Nr. 8, p. 18–25.
10. Grigaliūnas-Glovackis, V. Generolo atsiminimai. II–III daly. Ats. red. G. Surgailis. Vilnius, 2017.
11. Įsakymas kariuomenei, Nr. 19, 1934 m. kovo 9 d., Kaunas.
12. Įsakymas kariuomenei, Nr. 202, 1921 m. rugsėjo 2 d., Kaunas.
13. Įsakymas kariuomenei, Nr. 57, 1935 m. rugpjūčio 14 d., Kaunas.
14. Jakučionis, S., Zulonaitė, G. Su Šakaliene susitikęs Nausėda: užduotis ministrui – divizija iki 2030-ųjų. Prieiga per internetą: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2420484/su-sakaliene-susitikes-nauseda-uzduotis-ministrui-divizija-iki-2030-uju>
15. Jankauskas, V. Nepriklausomos Lietuvos generolai. Vilnius, 1998.

16. Jokubauskas, V. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas: tarpukario Lietuvos atvejis. Klaipėda, 2014.
17. Jokubauskas, V. „Vienui vieni“: šaulių rengimas partizaniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje. *Istorija*, 2012, t. LXXXVI, p. 11–24.
18. Jokubauskas, V. Karinė doktrina: tarpukario Lietuvos kariuomenės atvejis (1923–1940 m.). *Karo archyvas*, 2014, t. 29, p. 120–188.
19. Jokubauskas, V. Teritorinė gynyba ir partizaninis pasipriešinimas (Lietuvos patirtis). *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, t. XVI: 2017–2018. Vilnius, 2018, p. 327–365.
20. Jokubauskas, V. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 metais. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 51–68.
21. Jokubauskas, V., Sereičikas, M. The Intensity of Combat in the Lithuanian War of Independence in 1919 and 1920. *Fighting for Freedom in the Eastern Baltic, 1918–1920 = Kovos už laisvę Rytų Baltijos regione 1918–1920 metais (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, Vol. XLV)*. Ed. by S. Pocyte, V. Vareikis. Klaipėda, 2024, p. 191–224.
22. Kariuomenės vado įsakymas, Nr. 28, 1937 m. gruodžio 18 d. Pastabos dėl 1937 m. kariuomenės manevrų. LCVA, f. 929 (Lietuvos kariuomenės štabas), ap. 1, b. 618, l. 43.
23. Karo meto pėstininkų divizijos sudėtis, 1928 m. birželio 15 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 264, l. 67.
24. Kossarzecki, K. Kauno ir Verkių mūšiai (1658 m. rugsėjo–spalio mėn.). Pirmieji susidūrimai atsinaujinusiame Abiejų Tautų Respublikos ir Rusijos kare. *Karo archyvas*, 2024, t. 39, p. 7–47.
25. Lesčius, V. Lietuvos kariuomenė 1918–1940. Vilnius, 1998.
26. Liddell Hart, B. H. *History of the Second World War*. London, 1970.
27. Lietuvos vyriausiojo archyvo tarnybos elektroninio archyvo informacinės sistemos duomenis (fondų aprašus). Prieiga per internetą: [https://eais-pub.archyvai.lt/eais/faces/pages/forms/search/F3001.jsp](https://eais-pub.archyvai.lt/eais/faces/pages/forms/search/F3001.jsp?_afPfm=0) [žr. 2024 12 06].

28. Majewski, A. A. Marszałek wielki litewski Aleksander Hilary Połubiński (1626–1679). Działalność polityczno – wojskowa. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Mirosława Nagielskiego. Warszawa, 2014.

29. McNeill, W. *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force and Society since A. D. 1000.* Chicago, 1982.

30. Mitkiewicz, L. *Kauno atsiminimai 1938–1939.* Vilnius, 2002.

31. Pėstininkų divizijos karo meto sudėtis, 1934 m. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 410, l. 4.

32. Pėstininkų divizijos provizijos pervežimo lentelė, 1940 m. vasario 12 d. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 608, l. 12.

33. Pociūnas, A. Istorinė pažyma „Lietuvos kariuomenės divizijų istorija iki 1794 metų“. Kaunas, 2024 m. spalio 7 d.

34. Pugačiauskas, V. *XIX a. Lietuvos karinių dalinių istorija.* Vilnius, 2019.

35. Radas-Zenkavičius, L. *Karas. Karo galybė. Karo mokslas.* Kaunas, 1922.

36. Rakutis, V. Istorinė pažyma „Dėl Lietuvos kariuomenės formuojamos divizijos ištakų“. Kaunas, 2024 m. spalio 3 d.

37. Rakutis, V. *Karo meno istorija. Nuo seniausių laikų iki 1850 metų.* Vilnius, 2012.

38. Rakutis, V. *LDK kariuomenė ketverių metų Seimo laikotarpiu (1788–1792).* Vilnius, 2001.

39. Rakutis, V. *Lietuvos kariuomenės reformos 1764–1776 metais. Lietuvos valstybė XII–XVIII a.* Vilnius, 1997, p. 561–580.

40. Rakutis, V. *Lietuvos kariuomenės vadas kunigaikštis Adomas Kazimieras Čartoriskis. Darbai ir dienos,* 2004, Nr. 37, p. 125–137.

41. Raštikis, S. *Kovose dėl Lietuvos. Kario atsiminimai. I dalis.* Los Angeles, 1956.

42. Sachsen von Moritz. *Reveries, or Memoirs Concerning. The Art of War.* Edinburgh, 1759 [pirmasis leidimas 1757 m.].

43. Skorobohaty, A. D. Diariusz. *Opracował Tadeusz Wasilewski.* Warszawa, 2004.

44. Slaptai asmeniškai, I skyriaus referatas, 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1134, l. 38.

45. Steponaitis, V. Kariuomenės organizavimo klausimas Valstybės Tarybos laikais. *Mūsų žinynas*, 1923, t. 4, Nr. 11, p. 307–313.

46. Su generolu Tamašausku atsisveikinant. *Kardas*, 1935, Nr. 19 (224), p. 415.

47. Sudėties žinios (žinios mobilizaciją įvykdžius), 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 565, l. 223.

48. Surgailis, G. 1939 m. rugsėjo dalinė Lietuvos kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, 2023, t. 38, p. 236–298.

49. Šapoka, M. Didysis Šiaurės karas 1700–1721: karas, pakeitęs moderniąją Europą. Vilnius, 2021.

50. Šapoka, M. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenė 1710–1711 m. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017, Nr. 1, p. 23–48.

51. Šmigelskytė-Stukienė, R. ir kt. Modernios administracijos tapsmas Lietuvoje: valstybės institucijų raida 1764–1794 m. Vilnius, 2014.

52. Vaičenonis, J. Lietuvos karyba nuo baltų iki XXI amžiaus. Kaunas, 2011.

53. Vaikšnoras, R. „Lietuvoje jau yra divizijos užuomazgos“. Prieiga per internetą: <https://www.youtube.com/watch?v=dx2Pj-gOWXJk>.

54. Vitkauskas, V. Mūsų pėstininkai. *Mūsų žinynas*, 1928, t. 15, Nr. 45, p. 221–262.

55. Žalys, V. Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923–1938 metais. *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 1999, p. 58–77.

56. Žymiausi Lietuvos mūšiai ir karinės operacijos. Ats. red. ir sud. K. Zikaras. Vilnius, 2013, p. 142–153.